

І. В. Ніколаєва

аспірант кафедри диференціальної і експериментальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ РИГІДНОСТІ

У статті здійснений диференціальний підхід до вивчення проблеми ригідності мислення. Показано, що ригідність як риса особистості впливає на пізнавальні процеси — мислення й мову, а ригідність мислення впливає на раціональні способи вирішення завдань.

Ключеві слова: ригідність, мислення.

Проблема мислення в різноманітних психолого-педагогічних аспектах завжди привертала увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Насамперед мислення є вищим пізнавальним процесом. Воно являє породження нового знання, активну форму творчого перетворення людиною дійсності. Тобто мислення — це особливого роду теоретична й практична діяльність, що припускає систему включених у неї дій й операцій орієнтовно-дослідницького, перетворювального й пізнавального характеру. Усякий розумовий процес є по своїй внутрішній будові дією або актом діяльності, спрямованим на вирішення певного завдання. Завдання містить у собі ціль для розумової діяльності індивіда, співвіднесена з умовами, якими вона задана. Направляючись на ту або іншу мету, на рішення певного завдання, усякий реальний розумовий акт суб'єкта виходить із тих або інших мотивів. Початковим моментом розумового процесу звичайно є проблемна ситуація. Мислити людина починає, коли в неї з'являється потреба щось зрозуміти. Мислення звичайно починається із проблеми або питання, з подиву або здивування, із суперечностей. Цією проблемною ситуацією визначається залучення особистості в розумовий процес.

На практиці мислення як окремий психічний процес не існує, воно незримо є присутнім у всіх інших пізнавальних процесах: у сприйнятті, увазі, уяві, пам'яті, мові. Вищі форми цих процесів обов'язково пов'язані з мисленням, і ступінь його участі в цих пізнавальних процесах визначає їхній рівень розвитку. С. Л. Рубінштейн [5] розумів мислення як процес виявлення в об'єкті все нових і нових властивостей шляхом включення його в нові зв'язки і відносини. О. Р. Лурія [3], Л. С. Виготський [1], О. Н. Леонт'єв [2] та інші займалися вивченням цього вищого психічного процесу і встановили, що існує єдиний процес пізнання, що починається з почуття й виходить за його межі — в абстрактне мислення.

В психолого-педагогічній літературі є праці, присвячені: розвитку мислення в онтогенезі (С. Д. Максименко[4], Л. А. Венгер, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов та ін.); творчому мисленню, теоретико-методологічне обґрунтування якого йде від робіт Г. С. Костюка, продовжується дослідженнями Г. О. Балла, Ю. І. Машбіца, В. В. Андрієвської,

В. О. Моляко, А. В. Фурмана та ін.; візуальному мисленню у межах концептуальних основ діяльнісного підходу: в інженерній психології (Н. Ю. Вергілес, В. М. Гордон, Д. Н. Завалішина, В. П. Зінченко, В. М. Муніпов, Ю. К. Стрелков), творчих стратегій суб'єкта конструкторської діяльності (В. О. Моляко), на рівні просторового мислення (І. Я. Каплунович, І. С. Якиманська); розвитку дивергентного продуктивного мислення (Дж. Гілфорд, М. Карне, П. Торренс та ін), теоретичні та експериментальні дослідження характеристик дивергентного мислення здійснені О. Єрмаковою (гнучкість мислення), Н. Шумаковою, О. Щєблановою та Н. Щєрбо (творча обдарованість), М. Карне (прийоми розвитку уяви та дивергентного мислення). Останнім часом з'являються публікації, в яких наведений вплив комп'ютерно орієнтованих засобів навчання на розвиток наочно-образного мислення дошкільників (Г. П. Лаврентьєва).

Існує не велика кількість експериментальних досліджень, присвячених різним проявам ригідності мислення. Найбільш інтенсивне вивчення ригідності проводилося при вирішенні розумових завдань. У класичній роботі Дункера описаний феномен, названий автором «функціональна фіксованість»; Лачинсом виявлений «ефект настанови»; гештальтпсихолог М. Вертгеймер вважав навіть, що минулий досвід негативно впливає на творче продуктивне мислення, що і може розцінюватися як щире мислення. Справа в тому, що коли людина в процесі навчання й практичної діяльності засвоює лише обмежене число способів вирішення різних по складності завдань, у неї й можна виявити дуже небажану якість мислення — ригідність. Під ригідністю в психології розуміється утрудненість перемикавання мислення на нові способи й правила, аж до повної нездатності суб'єкта змінити раніше вироблену програму діяльності. Із трьох видів ригідності — когнітивної (пізнавальної), афективної (емоційної) і мотиваційної — для дослідження мислення особливе значення має когнітивна ригідність.

В умовах сучасного суспільства особливо зростає значення практичного інтелекту. У структуру практичного інтелекту входять такі якості розуму, як діловитість, ощадливість, обачність, уміння швидко вирішувати завдання, які виникають. Діловитість виявляється в тім, що людина може відшукати оптимальне рішення в будь-якій складній ситуації. Ощадливість виявляється тому, що людина здатна знайти спосіб дії з найменшими витратами, що веде до потрібного результату. Обачність, як якість практичного мислення, виступає, як уміння передбачити наслідки тих або інших рішень. Уміння оперативно вирішувати завдання проявляється в кількості часу, що мине з моменту виникнення завдання до його практичного вирішення. Але, психологам відомо, що в людини в проблемній ситуації, у ситуації ухвалення рішення, або обмірковування можливих варіантів може виявитися небажана якість мислення — ригідність.

Оскільки, вивчення ригідності мислення висвітлено не достатньо у сучасній вітчизняній психології, а ригідність мислення часто зустрічається у всіляких сферах повсякденного життя, недостатня розробленість даної проблеми викликала потребу в науковому обґрунтуванні та розробленні технології подолання ригідності мислення.

Наше дослідження ригідності мислення ми проводили зі студентами біологами ОНУ ім.И. И. Мечникова і студентами-соціологами ОНПУ. Для діагностики ригідності мислення нами були підібрані такі методики: «Посуди́ни Лачинса», методика Еббінгауза, «Словесний лабіринт» і методика Айзенка.

Проаналізуємо отримані нами дані. Виконання студентами методики «Словесний лабіринт» відрізнялося від виконання інших методик. Практично кожному випробуваному після прочитання завдання на індивідуальному бланку необхідно було повторити інструкцію. Студенти задавали багато питань. У деяких з них нічого не виходило. Більшість із них довго «включалося» у завдання. Деякі студенти виявили властивий їм дух змагання, наполегливість і знайшли правильні слова.

За результатами методики «Словесний лабіринт» всіх студентів можна розділити на 3 групи (див. табл. 1):

- 1) студенти, які досить швидко й легко впоралися із завданням у них представлено лабільний тип мислення;
- 2) студенти, які частково впоралися із завданням, темп їхньої роботи був середнім;
- 3) студенти, які із завданням не впоралися, у них представлений ригідний тип мислення.

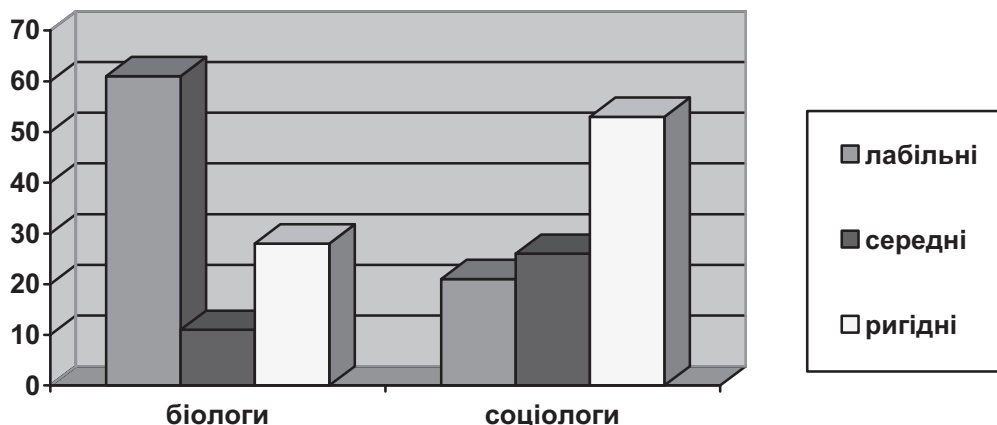
Таблиця 1

Результати виконання методики «Словесний лабіринт» студентами

Кількість балів	8–10	4–7	0–3
Рівень лабільності — ригідності мислення	Лабільне	Середній рівень	Ригідне
В % (біологи)	61	11	28
В % (соціологи)	21	26	53

Таким чином, за результатами цієї частини дослідження можна сказати, що 61 % студентів-біологів і 21 % студентів -соціологів, які належать до першої групи (див. табл.1), мають протилежну якість ригідності — рухливість розумових процесів. У випробуваних другої групи розумові процеси частково лабільні, частково ригідні, у них відзначається збільшення часових показників й їхня нерівномірність по відношенню один до одного, що свідчить про труднощі перемикавання з одного способу рішення на іншій (типова картина для ригідності). У випробуваних третьої групи (28 % біологів і 53 % соціологів) виражена ригідність мислення, тому що вони не змогли знайти слів у лабіринті й затратили на це багато часу. Ці випробувані, як стало відомо з індивідуальної бесіди, спочатку намагалися знайти 1 слово, у них не вийшло, вони перескочили до 5 або 6 слова — результат був аналогічний, потім знову повернулися до першого слова й не змогли його знайти. При цьому вони зауважували, що інші випробувані справляються із завданням. Ми спостерігали, що поведження цієї групи студентів змінювалося, вони просили підійти дослідника до них і ще раз пояснити завдання, у них підвищувалася тривожність й, імовірно, знижувався рівень самооцінки.

Таким чином, порівняння за методикою «Словесний лабіринт» студентів різних спеціальностей, різних вузів можна зобразити у діаграмі 1.

Розглянемо результати дослідження з методики Еббінгауза. У цілому із цією методикою більшість студентів-біологів упоралося за невеликий проміжок часу. Всіх студентів можна розділити на три групи:

1) студенти, які швидко й точно підібрали слова, вони розуміють текст, рівень розвитку мови — високий, їхню роботу можна оцінити в 4–5 балів;

2) студенти, які зазнавали труднощів, вставили не всі слова, у них відзначається часткове розуміння значеннєвих зв'язків, рівень розвитку мови — середній, їхню роботу можна оцінити 2–3 бали;

3) студенти, які не впоралися із завданням.

Наведемо уривки з робіт випробуваних — студентів 2 групи:

випробувана Б. Н.: «Один раз Генріх, французький король, втратив свого собаку(*) і був змушений один їхати в Париж»;

випробувана А. А.: «Один раз Генріх, французький король, втратив свою карету(*) і був змушений один їхати в Париж»;

випробувана О. О.: «Один раз Генріх, французький король, втратив свого коня(*) і був змушений один їхати(*) у Париж»;

випробувана Т. И.: «Один раз Генріх, французький письменник(*), втратив свого собаку(*) і був змушений один їхати в Париж».

Як видно з наведених нами уривків, ці випробувані не вловлюють всі значеннєві зв'язки, тому допускають помилки при вставлянні слів. Помилки відзначені: (*).

Наведемо уривок з роботи випробуваного 3 групи (Ц. С): «Один раз Генріх, французький король, утратив свій видобуток(*) і був змушений один повертатися в Париж. На великий (*) він побачив простого жебрака, що їхав(*) також у столицю...»

Видно, що в маленькому уривку випробуваний допускає 4 помилки, включаючи не зрозумілі їм значеннєві зв'язки.

Результати виконання методики Еббінгауза відбиті в таблиці 2.

Таким чином, більшість студентів-біологів (67 %) і 31 % студентів-соціологів змогли швидко підібрати слова, необхідні за змістом, що свідчить про розвиток логічного мислення, уміння розрізняти типи зв'язків,

критично співвідносити їх між собою, а також про високий рівень розвитку мови, великий активний словник й про лабільність розумових процесів. Більшість студентів-соціологів — 69 % не змогли правильно підібрати слова, необхідні за змістом на початку розповіді, вони не виправляють своїх помилок, дійшовши до кінця розповіді, що говорить про низький рівень розвитку аналітичної й синтетичної функції мислення, про низький рівень логічного мислення, невміння розрізняти типи зв'язків, критично співвідносити їх між собою, про середньо-низький розвиток мови й про ригідність розумових процесів.

Таблиця 2

Виконання методики Еббінгауза студентами

Кількість балів	4–5	3	0–2
Рівень розвитку	високий	середній	низький
В % (біологи)	67	22	11
В % (соціологи)	31	0	69

Наступна методика, що була використана в нашому дослідженні, — методика Лачинса. Як видно з таблиці 3, більшість випробуваних впоралися із цією методикою. У більшості студентів-біологів високий рівень у вирішенні завдань. Так, вони використовують раціональне рішення завдань, тобто завдання 1–5 мають у них тільки одне рішення, а практично у всіх завданнях № 6–10 вони використовують мінімальну кількість арифметичних дій. Тобто у них практично не спрацьовує «ефект настанови» або вплив минулого досвіду на спосіб рішення завдань й, як наслідок, не проявляється ригідність мислення.

В 17 % випробуваних студентів-біологів і 47 % студентів-соціологів має місце «ефект Лачинса», у них більшість критичних завдань № 6–10 вирішувалася нераціонально, способом рішення завдань № 1–5. Ці випробувані виявили пізнавальну ригідність розумових процесів.

Таблиця 3

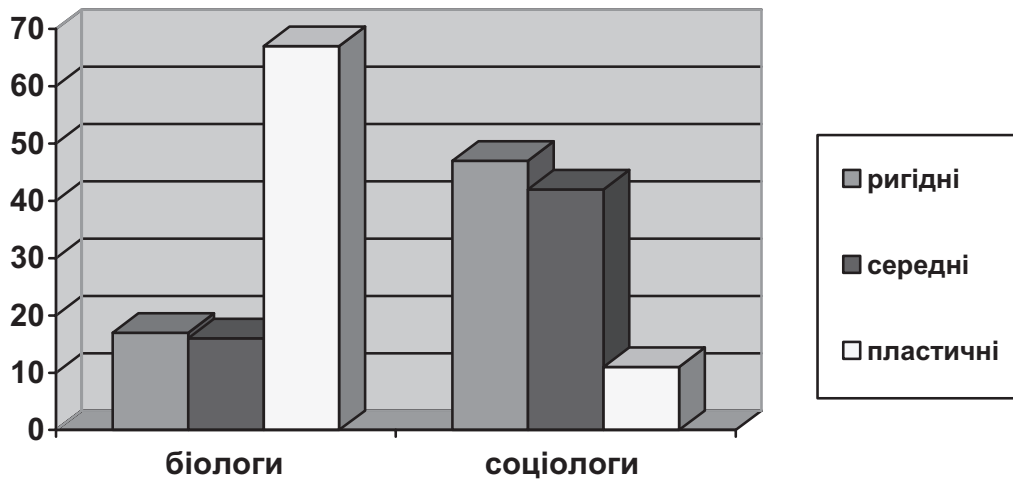
Рівень ригідності в студентів за методикою «Посудини Лачинса»

Кількість балів	0–1	2–3	4–5
Рівень ригідності	високий	середній	низький
В % (біологи)	17	16	67
В % (соціологи)	47	42	11

Порівнюючи результати дослідження в студентів-біологів і студентів-соціологів, можна відзначити, що біологи менше попадають під «ефект Лачинса» у них лабільні процеси мислення. Порівняльна картина наведена в діаграмі 2.

Оскільки відомо, що ригідність — це одна з найважливіших рис особистості, що являє собою утрудненість у зміні наміченої людиною програми діяльності в умовах, що вимагає її перебудови, то вимір ригідності, як риси особистості в нашій роботі необхідні. Дослідження ригідності за методикою Айзенка показало, що випробуваних можна розділити на 3 групи:

- 1) мобільні індивіди;
- 2) студенти, що проявляють ознаки ригідності й мобільності;
- 3) ригідні індивіди.

Мобільні індивіди показують високі результати по всіх методиках, спрямованих на вивчення ригідності мислення і навпаки. Так, випробуваний Ц. С. — ригідний і по всіх методиках показує ригідність розумових процесів і низький рівень розвитку логічного мислення. Випробувані, які належать до другої групи, проявляють риси ригідності й мобільності, в більшості демонструють рухливість розумових процесів, риси мобільності й ригідності (більшість студентів-соціологів). Вочевидь, що в проблемних ситуаціях у них більшою мірою проявляється мобільність, як риса особистості, а в настановах, звичках, імовірно, має місце ригідність. Мобільність, як їхня риса характеру, включається в цих випробуваних у критичні моменти, впливаючи на пізнавальну активність розумових процесів, що у сукупності з розвиненим логічним мисленням і здатністю встановлювати причинно-наслідкові зв'язки дозволяє уникати ригідності мислення й раціонально вирішувати проблему. Студенти-соціологи не відрізняються сталістю в проходженні всіх методик. Так, наприклад, деякі студенти справляються з методиками «Словесний лабіринт» і методикою Еббінгауза, але за методикою Лачинса мають незадовільні результати. Випробувана Д. В. справляється з методикою Лачинса, демонструючи лабільність мислення, з методикою Еббінгауза, демонструючи розвиток мови й логічних зв'язків, але на середньо-низькому рівні справляється з методикою «Словесний лабіринт».

Порівнюючи результати дослідження з методик, проведених зі студентами різних спеціальностей можна відзначити, що більшість (68 %) студентів-біологів мають рухливість розумових процесів, а 78 % студентів-соціологів відрізняються ригідністю мислення, в проблемних ситуаціях у них більшою мірою проявляється ригідність як риса особистості, що впливає на пізнавальні процеси, у цьому випадку на мислення й мову. На наш погляд, це може бути зв'язано, як з різними причинами, наприклад з рівнем інтелекту, рівнем освіти, з малим індивідуальним досві-

дом студентів-соціологів до адаптації в проблемній ситуації, з перевагою ригідності, як риси особистості, що впливає в проблемних ситуаціях на розумові процеси.

Література

1. Выготский Л. С. Собрание сочинений: [В 6 т.] / Л. С. Выготский. — М.: Педагогика, 1982. — Т. 2: Мышление и речь. — С. 5–361.
2. Леонтьев А. Н. Розумовий розвиток дитини / А. Н. Леонтьев: [стеногр. публ. лекції]. — К., 1950. — 35 с.
3. Лурия А. Р. Курс общей психологии. Мышление и речь / А. Р. Лурия. — М.: Изд-во МГУ, 1970. — 315 с.
4. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т]. — К.: Форум, 2002. — Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. — 319 с. — (Першотвір).
5. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2003. — 512 с. — (Серия «Мастера психологии»).

І. В. Ніколаєва

аспірант кафедри дифференціальної і експериментальної психології,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ РИГИДНОСТИ

Резюме

В статье осуществлен дифференциальный подход к изучению проблемы ригидности. Показано, что ригидность, как черта личности, влияет на познавательные процессы — мышление и язык, а ригидность мышления оказывает воздействие на рациональные способы решения задач.

Ключевые слова: ригидность, мышление.

I. V. Nikolaeva

post graduate student,
I. I. Mechnikov Odessa national university

DIFFERENTIAL APPROACH TO THE STUDY OF RIGIDITY

Summary

The article carried out a differential approach to the study of rigidity. It is shown that rigidity as a feature of personality influences cognitive processes like thinking and speech, and rigidity of thinking has an impact on the rational ways of solving problems.

Key words: rigidity, thinking.